

Вознюк О.В. Діагностичний інструментарій дослідження розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ, 2013. – Вип. 76. – С. 183-188.

УДК 371.2 (09)

О.В. Вознюк, к. пед.н., доцент,
Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Рассматриваются структура личности и методы исследования личности педагога, которые фокусируются вокруг исследовательских направлений, изучающих изучают три фундаментальных аспекта человека: внутреннюю мотивацию, творческую активность и педагогическая составляющая деятельности. Доказывается, что формирование личности в контексте формирования внутренней мотивации реализуется на основе творческой деятельности.

Ключевые слова: *психолого-педагогические механизмы развития личности, внутренняя мотивация, творческая деятельность, диагностический инструментарий исследования личности педагога.*

The article deals with the structure of a personality and research methods of the teacher's personality, which focus around the research directions studying three fundamental aspects of a man: internal motivation, creative activity and pedagogical constituent of the activities. It is proved, that forming a personality in the context of forming the internal motivation is realized on the basis of creative activities.

Keywords: *psychological and pedagogical mechanisms of the development of a personality, internal motivation, creative activities, diagnostic tools of the research of a personality of a teacher.*

Як вважають І.Д.Бех, А.В.Петровський, Б.Г.Ананьєв, метою розвитку людини постає особистість. Поняття “особистість” використовується у науковій літературі в багатьох значеннях, а сама особистість є найбільш складним предметом дослідження стосовно з'ясування її сутності. Відтак, можна говорити про розробку теорії особистості у працях таких вітчизняних науковців, як І.М. Сеченов, К.Д. Ушинський, О.О. Потебня, І.П. Павлов, М.М. Ланге, І.Ф. Сікорський, В.М. Бехтерев, О.Ф.Лазурський, Л.С.Виготський, О.Р.Лурія, С.Л.Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Б.Г. Ананьєв, П.Я. Гальперін, Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, О.М. Ткаченко, В.А. Роменець, В.В. Рибалка та ін.

Загалом, можна виділити такі **провідні теорії особистості та теоретичні напрями її дослідження**, як: аналітична психологія (К. Юнг); антипсихіатрія (Р. Леїнг); антропологічна теорія (Ч. Ломброзо); біхевіоральні теорії особистості (Дж. Б. Уотсон, Б. Скіннер та ін.); гештальттерапія (Ф. Перлз); гуманістична психологія (К. Роджерс); гуманістичний психоаналіз Е. Фромм; диспозиційна теорія особистості (Г. Оллпорт); індивідуальна психологія (А. Адлер); релігійний екзистенціалізм (Г. Марсель); конституціональні теорії особистості (Е. Кречмер, В. Шелдон, К. Конрад та ін.); концепція синтетичного людинознавства (Б.Г. Ананьєв); культурно-історична теорія (Л.С. Виготський); логотерапія (В. Франкл); марксистські теорії особистості; міжособова теорія психіатрії (Г. Салліван); неофрейдізм (К. Хорні); онтопсихологія (А. Менегетті); оргонна психотерапія (В. Райх); персоналістична психологія (В. Штерн); персонологія (Г. Меррей); розуміюча психологія (Е. Шпрангер); теорія психологічного поля (К. Левін) психоаналіз (З. Фрейд); психодрама

(Я. Морено); психологія відносин (В.М. Мясіщев); психологія поведінки (П. Жане); психологія свідомості (У. Джеймс); п'ятифакторна модель особистості (П. Коста, Р. Мак-Крета та ін.); рефлексологічна теорія (В.М. Бехтерев); система дзен-буддизму; соціально-когнітивна теорія (А. Бандура); структурний психоаналіз (Ж. Лакан); теорія діяльності (О.М. Леонтьєв); теорія інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін); теорія особистісних конструктів (Дж. Келлі); теорія первинної травми (О. Ранк); системно-рольова теорія (Т. Парсонс та ін.); теорія самоактуалізації (А. Маслоу); теорія соціального навчання (Дж. Роттер); теорія всебічно розвиненої, щасливої особистості (В.О. Сухомлинський); динамічно-функціональна психологічна теорія особистості (К.К. Платонов); соціально-психологічна теорія особистості (І.Д. Бех, А.В. Петровський та ін.); теорія колективного виховання особистості (А.С. Макаренко); теорія виховання творчої особистості (О.В. Губенко, В.О. Моляко, О.І. Кульчицька та ін.); модель інкультурації (Ж. Баос, В. Маліновський та ін.); концепції "соціального навчання" (Дж. Г. Доллард, Б. Скіннер, Р. Уолтерс та ін.); "міжособистісної комунікації" (Ч.Х. Кулі, Дж. П. Мід та ін.); морального зростання (Л. Колберг); моністична теорія багатовимірного розвитку особистості (В.Ф. Моргун); педагогіка добра і культури (І.А. Зязюн); генетико-психологічна теорія особистості (С.Д. Максименко); континуально-ієрархічна концепція особистості професіонала (О.П. Саннікова); раціогуманістична психологія (Г.О. Балл та ін.); культурно-психологічна синтетична концепція особистості (В.В. Рибалка); теорія установки (Д.Н. Узнадзе); траєкторійний аналіз (Е. Берн); трансперсональна психологія (С. Гроф); факторні теорії особистості (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Р. Кеттелл, Р. Норман, Л. Голдберг та ін.); філософський-психологічна концепція (С.Л. Рубінштейн); християнський персоналізм (Е. Муньє); екзистенціальна психологія особистості; епігенетична теорія (Е. Еріксон); естетико-філософська концепція особистості (М.М. Бахтін); концепція життєтворчості (Л.В. Сохань); "активаційна" концепція (Д. Фіське і С. Мадді); "біосферна" концепція (А. Анг'ял); концепція "духовної людини" (Ж. Ньюттен); "мотиваційна" концепція (Д. Мак-Клелланд); організмична концепція (К.Гольдштейн); психосинтез (Р. Ассаджолі) та ін. Можна говорити про різні підходи до класифікації зазначених теорій особистості [1–8].

У зв'язку із надзвичайною актуальністю проблеми розвитку особистості педагога, доцільно розглянути діагностичний інструментарій дослідження зазначеного процесу, чому і присвячена наша стаття.

Сучасний педагог реалізується, головним чином, у площині трьох сфер діяльності, які окреслюють три типи освітніх установ – загальноосвітні заклади (вчителі), вищі навчальні заклади (викладачі), дослідницькі інститути (педагоги-науковці). Вивчення особистості педагога, таким чином, окреслюється цими трьома категоріями педагогів, що і визначає такий дослідницький інструментарій.

Зазначимо, що однією з найбільш визнаних структур особистості є структура особистості К.К.Платонова:

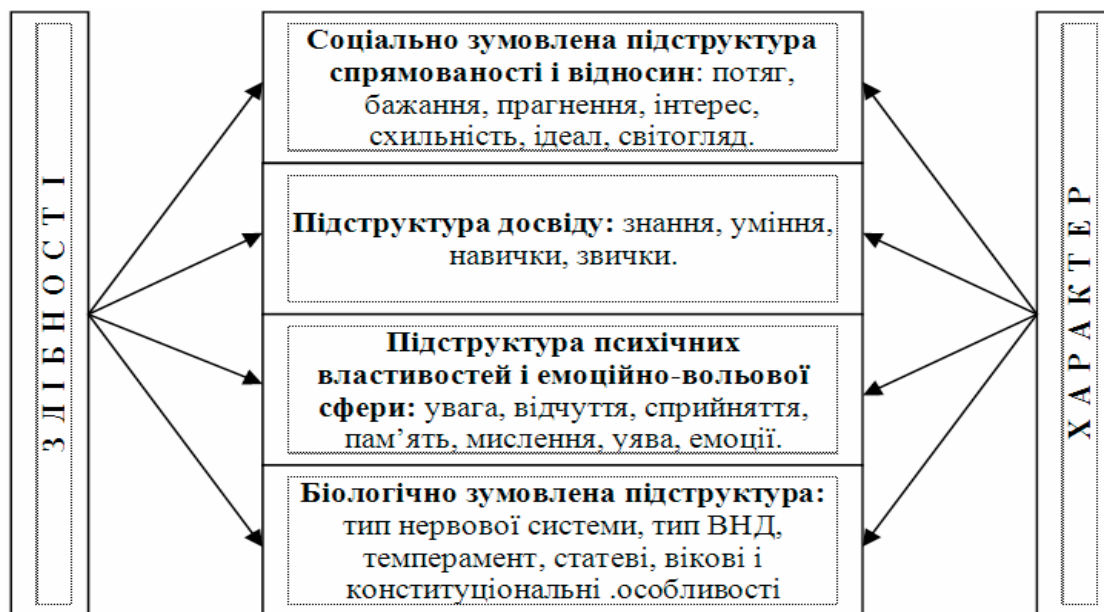

Рис. 1. Структура особистості (за К.К. Платоновим)

Відтак, методи дослідження особистості мають охоплювати чотири зазначені аспекти [2].

Дослідження біологічно-обумовленої підструктури охоплює певні напрями, а саме:

1. Властивості вищої нервової діяльності.
2. Оцінка властивостей темпераменту (методика В.М. Русалова).
3. Діагностика екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (методика Айзенка).
4. Описова характеристика типів темпераментів.
5. Біологічно-обумовлений профіль особистості (модифікована форма методики FPI).
6. Дослідження тривожності (опитувальник Спілбергера).
7. Оцінка функціонального стану (опитувальник САН).
8. Визначення психіологічних особливостей переважно по чоловічому або жіночому типу (маскулінізм-фемінізм) Тест на визначення мислення по чоловічому і жіночому типу.

Дослідження підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери:

1. Вивчення концентрації слухової уваги.
2. Методика "Піктограми".
3. Методика "Закономірності".
4. Методика "Прості аналогії".
5. Методика "Виділення суттєвих ознак".
6. Методика по вивченню уяви.
7. Методика по вивченню вольових якостей (варіант шкали локус контролю Дж. Роттера).
8. Методика "Кольоровий щоденник настрою"

Дослідження підструктури досвіду:

1. Диференційно-діагностичний опитувальник.
2. Стиль поведінки у конфліктній ситуації (методика К. Томаса).
3. Шкала нервово-психічної нестійкості характеру.
4. Визначення референтної групи особистості.
4. 1. Орієнтовна анкета спрямованості особистості.
4. 2. Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки.
4. 3. Методика по вивченню самооцінки особистості
4. 4. Шкала самооцінки особистості (тест Дембо-Рубінштейна).
4. 5. Соціально-психологічні установки в мотиваційній сфері особистості, спрямовані на "альтруїзм-егоїзм", "процес-результат", "свободу-владу", "працю – гроші".

5. Дослідження характеру.

5.1. Тест "Лідер".

5.2. Опитувальник "Міні-мульт" (СМОЛ).

5.3. Ставлення до людей, до речей, до праці, до себе.

5.4. Особистісний опитувальник "ОПКДЕ".

5.5. Тест "Оптиміст".

5.6. Методика "Незакінчені речення".

5.7. Тест "Неіснуюча тварина".

5.8. Тест "Характер". Вивчення характерологічних особливостей особистості.

Дослідження здібностей.

1. Кінестетичний малюнок сім'ї.

2. Тест "Ризик"

3. Психогеоетричний тест (Сьюзен Диллінгер).

Ми навели певне коло дослідницьких інструментів, які, у свою чергу, передбачають залучення інших, більш спеціалізованих інструментів, що значно ускладнює дослідження розвитку особистості педагога. Зрозуміло, що у цьому випадку слід йти шляхом узагальнення щодо сутності особистості, яка, зазвичай, розпорошена у сфері багатьох теорій [1–8]. Однак, більшості теоретичних визначень особистості притаманні деякі загальні риси. Зазвичай підкреслюється значення індивідуальності чи індивідуальних відмінностей. Особистість характеризується такими особливими й унікальними якостями, завдяки яким дана людина відрізняється від усіх інших людей. Особистість також виступає деякою гіпотетичною структурою чи організацією, відтак, поняття "особистість" є абстракцією, що ґрунтується на висновках, отриманих за допомогою результатів спостереження за поведінкою людини. Також наголошується на важливості розгляду особистості у співвідношенні з життєвою історією індивідуума чи перспективами розвитку. Головне, що особистість відносно незмінна і постійна в часі та мінливих ситуаціях; вона забезпечує почуття безперервності в часі і навколишньому оточенні. У більшості визначень "особистість" представлена тими характеристиками, що "відповідають" за стійкі форми поведінки людини.

Опис повноти особистості людини не можна уявити без таких необхідних і достатніх аспектів, чи принципів, як:

- 1) особистісне начало, "Я" людини як унікальна і тотожна тільки собі сутність;
- 2) духовно-етичний аспект людського буття;
- 3) здатність до внутрішньої мотивації поведінки і діяльності, самодетермінація, свобода, що виявляють такі аспекти, як надситуативність, творчість, неперервність;
- 4) воля як здатність здійснювати вольове зусилля, саморегуляція, самоконтроль;
- 5) наявність свідомості, самосвідомості (Я-концепції), рефлексії;
- 6) здатність мислити;
- 7) емпатійність як здатність до співпереживання, як уміння встати на точку зору іншої людини, яку О.К. Тихоміров називає головною ознакою мудрої людини;
- 8) необхідність діяльності, вищим проявом якої є творчість;

Крім зазначених аспектів можна виділити й не менш, на перший погляд, суттєві. Це самотрансценденція, формування відносин з Вищою Реальністю; здатність любити, а також рефлексія майбутнього: людина – це істота, яка знає про тимчасове перебування на Землі. Це також здатність до самообмеження як модус духовної особистості (святий – є особою, що себе свідомо обмежує у сфері соціально-матеріальних цінностей і біологічних відправлень свого організму). Це й спрямованість на сакралізацію дійсності ("все дійсне є розумним, все розумне є дійсним" – Гегель; "ми живемо в найкращому зі світів" – Лейбніц), коли святий молиться у вітваря свого серця, а храмом йому виступає весь Всесвіт. Це також положення, відповідно до якого "Я" людини (з позиції квантової фізики) виступає ініціатором (творцем) Всесвіту (квантовий парадокс "Спостерігач"). Це також і відповідальність (суттєво, що людина відчуває відповідальність тільки за те, що вона може контролювати і що від неї

залежить (інтернальний локус контролю). Одною з основних особливостей особистості є її незавершеність, відкритість новому, континуальність, неперервність особистості, збереження самоідентичності протягом тривалого часу, узгодженість поведінки особистості у часі і в різних ситуаціях.

Важливим аспектом особистості є її абсолютна цінність (І. Кант), а найвищим критерієм цінності особистості можна разом із Кантом вважати "правдивість у внутрішньому визнанні перед самим собою, а також у відношеннях до кожного іншого" [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 390]. Тут особистість постає щирою і відкритою світу сутністю.

Загалом, на думку Л. Хьелла і Д. Зиглера, теорія особистості має базуватись на таких дихотоміях, що стосуються природи людини, як: свобода – детермінізм; раціональність – ірраціональність; холізм – елементаризм; конституціоналізм – інвайронменталізм; змінюваність – незмінність; суб'єктивність – об'єктивність; проактивність – реактивність; гомеостаз – гетеростаз; пізнавальність – непізнаність [8, с. 40-49].

Розглянуті у діалектичній єдності компоненти особистості, мають системний характер: виходячи із синергетичного підходу, можна говорити про системні властивості цілого, які не притаманні окремим елементам цього цілого. Таким чином, цілісно-когерентний ефект поєднання властивостей окремих компонентів цілого об'єкту в особистісну цілісність виявляє певну нададитивну, емерджентну властивість, що з'явилася немов би нізвідки, – властивість бути особистістю, яка при цьому як дещо цілісне кристалізується за допомогою синергійної єдності певної кількості складових її компонентів. З позиції такого розуміння особистості *вона складається із окремих психосоціальних елементів, які, подібно до функціональної системи П.К. Анохіна, утворюють системну емерджентну цілісність – особистість людини.*

Особистість постає універсальною і всезагальною сутністю людини, яка включає в себе всі її шаблі та рівні, які у найбільш загальному вигляді реалізується у контексті ієрархії потреб, які, за А. Маслоу, містить такі рівні (від нижчого до вищого): 1) фізіологічні потреби (спрага, голод тощо); 2) потреба безпеки (довгострокове виживання і стабільність); 3) потреба належати до якоїсь спільноти, бути сприйнятим; 4) потреба в самоповазі (значення, компетентність); 5) потреба самоактуалізації (реалізація потенціалу).

Суттєво, що при цьому існує необхідність задоволення потреб, які знаходяться на нижчих шаблях ієрархії, для того, щоб мотивуючими стали потреби, які розміщені вище у наведеній ієрархії [1]. А. Маслоу диференціює рівні особистісного розвитку, розуміючи їх як рух людини до досягнення стану самоактуалізації, відповідно до ієрархії потреб (самоактуалізовані особистості мають такі характеристики: ефективне сприйняття реальності; прийняття себе, інших, природи; безпосередність, простота і природність; фокусованість на проблемі; незалежність, потреба в усамітненні; автономія, незалежність від культури та оточення; свіжість, пластичність сприйняття; вершинні або містичні переживання; суспільний інтерес; глибокі міжособистісні стосунки; демократичний характер; розрізнення мети і засобів; філософське почуття гумору; креативність; опір культурі). При цьому для досягнення самоактуалізації слід навчитися прислуховуватися до досвіду свого організму й довіряти йому, позаяк він володіє "біологічної мудрістю"; робити життєві вибори у напрямку особистісного зростання; не боятися своїх переживань; прийняти відповідальність за своє життя; бути сміливим, не боятися життєвих змін в умовах невизначеності; прагнути до досконалості у своїй справі; мати досвід пікових переживань; усвідомлювати свої здібності, своє призначення, відмовитися від психологічних захистів.

Суттєво, що А. Маслоу **ідентифікує поняття самоактуалізації з поняттям креативності** (творчих здібностей). Цей висновок відповідає результатам дослідження особистості як вільної сутності, що характеризується **внутрішньою мотивацією**.

Внутрішня мотивація, вільна від впливів зовнішнього середовища (внутрішній локус контролю), в ідеалі має бути вільною від принципу детермінізму, що народжується у сфері буття як соціоприродної арени існування людини. В даному разі джерелом внутрішньої

мотивації має бути **трансцендентна позиція людини**, що вийшла за межі буття, тобто трансцендувалася в парадоксальну сферу Абсолюту, Який, за визначенням, – **творча та принципова вільна від буття Сутність**.

Механізм акту трансценденції, здійснюваної у сфері когнітивних механізмів людського мислення, реалізується у сфері парадоксального мислення як єдиного способу звільнитися від умоглядних і умовних форм причинної підстави світу. Парадоксальне мислення, з іншого боку, є головним інструментом творчого – багатозначного, фрактально-голограмного, діалектичного мислення.

Внутрішня мотивація, як засвідчили психологічні дослідження, реалізується в так званій **надситуативній творчій діяльності** (як **способу трансценденції**), тобто внутрішня мотивація, вільна від детерміації зовнішнього середовища, реалізує творчий акт, виступаючи діяльністю, вільною від зовнішніх впливів, діяльністю задля самої діяльності.

Внутрішня мотивація формується на шляхах непрагматичної діяльності (якою і постає творчість як непрагматична діяльність заради самої діяльності): експерименти Річарда де Чармса засвідчили, що якщо людина одержує винагороду за роботу, яку вона виконує за власним бажанням, то внутрішня мотивація цієї діяльності слабшатиме; а якщо ж людина не винагороджується за нецікаву діяльність, виконану нею тільки задля винагороди, то внутрішня мотивація до неї може парадоксальним чином посилитися [9, с. 727].

Відтак, всі розглянуті вище методи дослідження особистості педагога фокусуються навколо методів, які вивчають три фундаментальні аспекти: внутрішню мотивацію, творчу активність та педагогічна складова діяльності.

Література:

1. Маслоу А. Мотивация и личность / А.Маслоу; [пер. с англ. Т.Гутмана, Н.Мухиной; послесл. Е.П.Ильина]. – СПб. [и др.]: Питер, 2007. – 351 с.
2. Мірошніченко О.А. Діагностика особистості майбутнього психолога : Методичний посібник до вивчення дисципліни "Практикум із загальної психології". – Житомир, 2012 – 190 с.
3. Психология личности : хрестоматия : [учеб. пособие]. – М.: БАХРАХ-М, 2008. – Т.1. [Зарубежная психология] / ред.-сост. и предисл. Д.Я.Райгородский]. – 509 с.; Т.2: [Отечественная психология] / [ред.-сост. Д.Я. Райгородский; предисл. Г.В. Аكوпова]. – 543 с.
4. Психология личности: Словарь справочник / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
5. Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общая редакция Л.В. Куликова. – СПб.: Питер, 2001. – 480 с.
6. Психология развивающейся личности / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.
7. Рибалка В.В. Теорія особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник / В.В. Рибалка. – Одеса: Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
8. Хьелл Л. Теории, личности (Основные-положения, исследования и применения) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.